

*19e jaargang*

*nummer 7*

*juli 1983*

# *DAAD EN GEDACHTE*

**orgaan gewijd aan de problemen  
van de zelfstandige arbeidersstrijd**

*Bij elke bijzondere handeling  
gaat het denken aan het doen  
vooraf. Bij het handelen van  
klassen of massa's blijkt de  
betekenis van het handelen  
pas achteraf. Hier gaat de  
daad vooraf aan het begrip.*

**Theo Maassen**

# DAAD EN GEDACHTEN

ORGAAN GEWIJD AAN DE PROBLEMEN  
VAN DE ZELFSTANDIGE ARBEIDERSSTRIJD

GEEN VASTE ABONNEMENTSPRIJS

DE UITGAVE ZAL WORDEN BEKOSTIGD UIT  
VRIJWILLIGE BIJDRAGEN

Redactie en administratie:

Schouw 48-11, 8232 BD Lelystad

Postgiro 307695

---

## EEN NEDERLAAG VAN LABOUR IS NOG GEEN NEDERLAAG VAN DE ARBEIDERS

---

De feiten liegen er niet om: in Groot-Brittannië heeft de politiek die sinds 1979 door mevrouw Thatcher en haar minsters wordt gevoerd de rijken rijker en de armen armer gemaakt. In geen halve eeuw en misschien zelfs wel in geen hele eeuw hebben de - in Engeland toch steeds al zéér duidelijke - klassenverschillen zich zó scherp afgetekend als vandaag. Er is praktisch geen terrein waarop ze niet onmiddellijk in het oog springen. Bijna anderhalve eeuw geleden, in 1845, schetste de jonge politikus Benjamin Disraeli het toenmalige Engeland als twee naties op hetzelfde grondgebied; twee naties die geen contact met elkaar onderhouden en geen sympathie voor elkaar koesteren, twee naties die niets afweten van elkaars gewoonten, gedachten en gevoelens, alsof hun bewoners van verschillende planeten waren, gevormd door verschillende scholen, gevoed door verschillend voedsel, geleid door verschillende gewoonten en voor wie niet dezelfde wetten gelden. In één woord: de wereld van de arbeiders en die van de bourgeoisie. Dat beeld - van de twee naties - heeft altijd beantwoord aan de kapitalistische werkelijkheid, zowel die in Engeland als elders, ook al heeft het een tijdlang anders geschenen. Maar met die schijn is het inmiddels afgelopen. Wie niet beter weet zou kunnen denken, dat Disraeli's beroemde boek 1) in 1982 of in 1983 was verschenen.

Op 27 april j.l. berichtte de *Financial Times* dat aandeelhouders en couponnetjesknippers hun inkomsten sinds april 1979 met 163% hadden zien stijgen. In dezelfde periode nam 't aantal op sociale uitkeringen aangewezen personen toe met 60%, een groep die van nog minder moet zien rond te komen dan de laagst betaalden. Die laagst-betaalden ontvangen minder dan tweederden van het gemiddelde loon. In 1979 behoorde 1 op de 10 arbeiders tot deze groep, eind 1982 behoorde 1 op de 6 arbeiders tot de laagst-betaalden. Daarentegen is een manager die meer dan f 40.000 (f 200.000) oftewel vijf maal het gemiddelde salaris verdient nu ongeveer 26% beter af dan in 1979, gedeeltelijk doordat zijn salarisverhogingen niet bij de inflatie zijn achtergebleven, gedeeltelijk doordat dit soort lieden sinds '79 aanzienlijke belastingvoordelen heeft genoten. Of de heer Lubbers bij mevrouw

Thatcher in de leer is gegaan weten we niet, maar het is zo, dat arbeiders die £ 100 per week verdienden, tengevolge van diverse belastingmaatregelen thans £ 45 per week slechter af zijn, terwijl lieden met een inkomen van zo'n £ 30.000 of meer per jaar een belastingvoordeel van £ 3.650 kregen 2).

Het zijn de armen van Groot-Brittannië die sinds 1979 steeds meer door de fiscus zijn geplukt. Jan Modaal moet nu 28% van zijn totale inkomen aan inkomstenbelasting betalen inplaats van 24%. Families met slechts de helft van het gemiddelde inkomen zagen de belastingdruk van 12 tot 17% stijgen. Maar wie vijf maal het gemiddelde inkomen genoot (of meer) moet nu 43% inkomstenbelasting betalen inplaats van 52% zoals voorheen. Het zijn natuurlijk geen arbeiders en zeker niet de laagst betaalde arbeiders die huizen hebben gekocht met hypotheek. Maar er mag nu een groter bedrag aan hypotheekrente voor de belastingen worden afgetrokken. De huursubsidies zijn daarentegen sterk verlaagd en sterk verlaagd zijn ook allerlei sociale uitkeringen. Met niet minder dan £ 35 miljoen heeft de regering-Thatcher het voortgezet onderwijs gesteund, geld van de belastingbetaler dat ten goede kwam aan slechts 5500 kinderen uit de 'betere' kringen. Uitgaven voor het volksonderwijs werden aanzienlijk ingekrompen met het gevolg dat tal van schoolgebouwen - volgens onderwijsinspektoren - in slechte staat verkeren, minder schoolboeken worden verstrekt en kinderen uit arme gezinnen minder faciliteiten krijgen.

Toen mevrouw Thatcher op 4 mei 1979 haar intrek nam in haar ambtswoning in Downingstreet 10, richtte zij zich op de stoep daarvan tot de saamgestroomde belangstellenden. *"Mogen wij"*, zo luiden haar eerste woorden als minister-president, *"eendracht brengen waar tweedracht heerst, geloof inplaats van twijfel en wanhoop plaats doen maken voor hoop."* Sindsdien is in Groot-Brittannië, tengevolge van scherpere uitbuiting, stijgende werkloosheid en grotere armoede, de wanhoop alleen maar toegenomen. Het enige geloof dat er versterkt is, is dat van mevrouw Thatcher in haar eigen gelijk. Niets duidt erop dat de sociale tegenstellingen verminderd zijn, er valt geen spoor te bekennen van sociale harmonie.

Op 15 mei 1983 maakte het Britse zondagsblad *The Observer* de balans op van vier jaar economisch beleid: 3 miljoen werklozen inplaats van 1,2 miljoen; een verdrievoudigd aantal bedrijfssluitingen; een stagnerende industriële produktie en een scherpe daling van de investeringen. Dat er aan het einde van deze periode sprake was van een geringe produktiestijging en van een produktiviteitsverbetering gaf *The Observer* geen reden tot juichen. Het daarmee gepaard gaande optimisme van de regering achtte het blad op nauwelijks meer dan een verwachting gebaseerd. Het enige positieve waarop werd gewezen, was het terugdringen van de inflatie. Anderen echter hebben het eenvoudig 'een mythe' genoemd, dat mevrouw Thatcher in dit opzicht wél enig succes zou hebben geboekt 3).

Hoe valt in het licht van de hier beschreven werkelijkheid de enorme overwinning te verklaren, die mevrouw Thatcher behaald heeft bij de algemene verkiezingen van 9 juni? Moet het niet verwonderlijk heten, dat in een land waar de kloof tussen kapitaal en arbeid voortdurend wijder is geworden, de zonder enige twijfel openlijk arbeidersvijandige regering niet door de arbeidende of werkloze bevolking is weggestemd en juicht de 'Arbeiderspartij' een verpletterende stembusnederlaag geleden heeft? Er zijn inmiddels van diverse kanten diverse verklaringen gegeven voor iets, dat ons in het geheel niet heeft verwonderd en waarvoor wij een totaal andere verklaring hebben dan de vele die ons ter ore zijn gekomen.

Eén van de verklaringen die wij hetzij als enige, hetzij in combinatie met andere, telkens weer hebben vernomen is deze, dat de winst van de Tories voor een belangrijk deel moet worden toegeschreven aan de uitwerking van de korte, met een Britse herovering van de Falkland-eilanden geëindigde oorlog tegen Argentinië. Golven van nationaal sentiment zouden het aanzien van de "ijzeren dame" snel hebben doen stijgen. Het zelfvertrouwen dat zij tijdens de militaire operaties uitstraalde en dat zij zorgvuldig kultiveerde, zou haar in de verkiezingsstrijd geen windeieren hebben gelegd. Maar als deze redenering juist is, zou Winston Churchill, de Conservatieve minister-president die in de tweede wereldoorlog de onbetwiste Britse oorlogsleider werd, in de zomer van 1945 een nog véél grotere stembuszege hebben moeten behalen dan mrs. Thatcher nu. Inplaats daarvan werd hij bij de algemene verkiezingen van toen even verpletterend verslagen als Labour thans. Op de dag dat Nazi-Duitsland kapituleerde hadden de Britten weliswaar Churchill stormachtig toegejuicht, maar als eerste minister kozen zij de kleine, onaanzienlijke en bepaald niet tot de verbeelding sprekende Clement Attlee.

Wij vestigen met opzet op de onaanzienlijkheid van deze Labourleider de aandacht, omdat wij daarmee willen aantonen, dat uiterlijk en optreden van de eventuele nieuwe Britse minister-president er veel minder toe doen dan diegenen ons hebben willen doen geloven, die het succes van Thatcher daaraan of mede daaraan toeschrijven dat zij te maken had met een tegenstander als Michael Foot. Denis Healy, Labours tweede man, zou het er, zo hebben we er verscheidene keren aan horen toevoegen, heel wat beter van hebben afgebracht. Weken vóór de verkiezingsdag, op zondag 15 mei j.l., schreef één van de parlementaire redakteuren van *The Observer* al, dat het leiderschap van Michael Foot de Labour-partij tot een nederlaag doemde. Hij weet dit overigens minder aan Foot's optreden, uiterlijkheden of leef-tijd dan wel aan diens politieke inzichten en karaktereigenschappen. "*Als er*", zo schreef hij in het bewuste stuk, "*ooit sprake is geweest van 'een man van gisteren' dan is het de heer Foot*" 4).

Wij zijn bereid die woorden tot de onze te maken, maar dan wel met een kleine wijziging. Indien mr. Foot al met enig recht een man van gisteren kan worden genoemd, dan uitsluitend hierom, dat zijn partij als de partij van gisteren kan worden gekarakteriseerd, zoals die kwalifikatie in 1945 van toepassing was op de partij van Winston Churchill. Als men ons vraagt hoe of 't komt dat Labour de ernstigste nederlaag heeft geleden sedert de partij in het begin van deze eeuw werd opgericht, dan zeggen wij dat dit

- niet, zoals velen hebben beweerd, een gevolg is van interne ruzies en verdeeldheid;

- niet, zoals ex-Labour-leider Callaghan verklaard heeft, te wijten is aan haar eenzijdige ontwapeningspolitiek (men behoeft maar te letten op de groeiende anti-nucleaire beweging in Groot-Brittannië om dat in te zien)

- en evenmin een gevolg van de zogenaamd 'linkse' ideologie van zijn verkiezingsmanifest.

De zogenaamde Britse "Arbeiderspartij" is bij de jongste algemene verkiezingen verslagen omdat de Britse arbeiders, ondanks de onophoudelijke aanvallen waaraan zij van de kant van de regering-Thatcher zijn blootgesteld, geen enkele reden hadden om op die 'Arbeiderspartij' te stemmen, daarentegen heel wat redenen hadden om n i e t op haar te stemmen.

"De Labour-partij werd opgericht", aldus één van haar vertegenwoordi-

gers, "om de meerderheid van de burgers de voordelen van de parlementaire democratie deelachtig te doen worden" 5). Die woorden, waarop wij niets hebben aan te merken, houden in, dat de Labour-partij 't als haar taak beschouwde om het bij 't kapitalisme behorende politieke systeem te voltooien. Sinds dat politieke systeem voltooid is, is de schijn verdwenen als zou de Labour-partij de Britse arbeiders vertegenwoordigen. Sedert 't einde van de tweede wereldoorlog treedt de Labour-partij openlijk op als de partij van 't moderne kapitalisme. Telkens en telkens weer schrok de regering Attlee er niet voor terug om de strijd van de arbeiders met militair optreden te breken. Latere Labour-regeringen - die van Wilson en Callaghan in de jaren '60 en '70 - voerden een tegen de arbeiders gericht financieel economisch beleid, om maar te zwijgen van het tegen 'wilde' stakingen gerichte optreden van Labour-minister Barbara Castle. Zowel Wilson als later Callaghan kregen daarvoor de rekening gepresenteerd. Op een wat andere wijze is datzelfde thans opnieuw gebeurd. Wilson en Callaghan hebben beide het regeringskasteel moeten verlaten omdat de Britse arbeiders er niets voor voelden hun verblijf daar te verlengen; Foot is niet in 't regeringskasteel gekomen en wel niet zozeer omdat de arbeiders hem daar niet wilden brengen doch veeleer omdat ze er na alle bittere ervaringen met Labour niet in geïnteresseerd waren hem daar te brengen. Zeker, er zijn arbeiders geweest die op Thatcher of op de Alliantie van liberalen en sociaal-demokraten hebben gestemd. Maar niet dát heeft de doorslag gegeven, maar 't feit, dat er bij de verkiezingen bepaald geen grote opkomst is geweest. Zo was het ook toen Wilson verslagen werd door Heath en toen Callaghan werd verslagen door Margaret Thatcher.

De London Workers Group, een kleine groep waarvan zowel jonge arbeiders als jonge intellectuelen deel uitmaken en waarvan de eerstgenoemden het praktische, laatstgenoemde een min of meer idealistisch element vormen (de schrijver van dit opstel kent de groep uit eigen ervaring en persoonlijk), schreef onlangs, aan de vooravond van de verkiezingen: "Het lijkt alsof in deze stembusstrijd uiterst rechts en uiterst links tegenover elkaar staan. In werkelijkheid vertegenwoordigen de desbetreffende partijen slechts verschillende stijlen van kapitalistische bewindvoering... De mensen worden hoe langer hoe afkeriger van de democratische poppenkast en hoe langer hoe meer traditionele politieke bindingen gaan stuk, hetgeen tot uiting komt in apathie en cynisme... Misschien zal Labour nog een keer geroepen worden om de laatste verdedigingslinie van 't kapitalisme te vormen... Voor ons maakt 't weinig uit wie op 10 juni zal zegevieren. Wie het ook is, hij of zij zal bezuinigingsmaatregelen moeten doorvoeren..."

Deze visie is ook de onze. We verschillen grondig van mening met de Londense korrespondent van *Het Vrije Volk*, de heer Louis Velleman, die in het radioprogramma *Met het oog op morgen* (van de NOS) een eventuele nederlaag van Labour een nederlaag van de arbeidersbeweging en van de arbeiders heeft genoemd. Inderdaad: de Labour-partij kan als de (oude) arbeidersbeweging worden gedefinieerd. Maar een nederlaag van die beweging staat niet gelijk met een nederlaag van de arbeiders. Integendeel. Haar nederlaag vormt een van de voorwaarden voor de toekomstige strijd van de arbeidersklasse, die niet als een strijd van de arbeidersbeweging (voor bepaalde idealen), maar als een beweging der arbeiders voor materiele belangen zal worden gevoerd.

---

- 1) Benjamin Disraeli, *Sybil, or the two nations*.
- 2) Deze en ook de volgende cijfers zijn ontleend aan een artikel in het deftige Britse dagblad *The Times* van 4 mei j.l.
- 3) Aldus b.v. een zekere Paul Rowntree uit Sheffield in een ingezonden brief aan de redaktie van *The Guardian* die door dit dagblad werd gepubliceerd op 20 mei 1983. Inzender wees erop, dat tussen 1979 en 1983 de prijzen met 52% waren gestegen en dat iedereen wiens loon daarmee geen gelijke tred had gehouden armer was geworden. En dát nu, aldus zijn betoog, is precies wat men onder inflatie moet verstaan.
- 4) Anthony Howard, *Why Foot has doomed Labour* in *The Observer* op 15 mei 1983.
- 5) We troffen de uitspraak aan in een artikel in *The Times*, geschreven door Labours juridische specialist Peter Archer. Het dagblad ontleende - op 27 april j.l. - het bewuste stuk aan een uitvoeriger geschrift van Archer, getiteld *Renewal: Labour's Britain in the 1980s*.

=====

# A R N H E M   N U   L I J K T   B E R L I J N   V O O R   5 0   J A A R

In het jaar 1932 vonden in het toenmalige Berlijn (en in tal van andere Duitse steden) bijna dagelijks knokpartijen plaats: de Nazi's waren nóg niet aan de macht, maar ze traden (steeds drierster) op alsof ze het al waren. De (burgerlijk) democratische republiek van Weimar was op sterven na dood. Sinds 1930 werd er met behulp van noodverordeningen geregeerd. De bruine doodgravers van het bestaande systeem hielden zich gereed om dat ten grave te dragen en de regerende politici dachten zich te kunnen handhaven door middel van maatregelen als een uniformverbod en met behulp van de politie, waarin de Nazi's in niet geringe mate waren geïnfiltreerd. Bewoners van Berlijnse arbeiderswijken als Wedding of Neuköln die woedend reageerden wanneer de SA de straat zocht te veroveren werden met sabel en lat uiteengedreven. Zelfverdediging was iets dat nu eenmaal geen pas gaf in de zogenaamde 'rechtsstaat'. Wie nationaal-socialistische leuzen overschilderde belandde op het politiebureau aan de Alexanderplatz want er mocht nu eenmaal niet op stoepen of muren worden gekalkt. Wetten en politieverordeningen waren reeds lang een dode letter geworden, maar aan de (dode) letter moest wél de hand worden gehouden....

Iedereen weet hoe het verder ging, zeker die van Arnhem, waar twaalf jaar later bruine ratten hun schennende hand uitstrekten naar een door oorlogsgeweld verwoeste stad. Maar juist in deze stad, ooit als 'het Stalingrad van het westen' gekarakteriseerd, een stad waar het fascisme meer ellende en rampspoed heeft gebracht dan in menig andere stad in West-Europa, schijnt na ruim een halve eeuw de geest van Weimar te zijn opgestaan.

Eén dag voor die waarop overal in Nederland de slachtoffers van de tweede wereldoorlog worden herdacht heeft de Arnhemse politie (zoals destijds de *Schupo* in Berlijn) de leden van een anti-fascistische werkgroep gearresteerd, die bezig waren met het overschilderen van fascistische leu-

zen op muren en gebouwen. Dat, op grond van een artikel in een plaatselijke verordening waarmee het beschilderen van gemeentelijke muren strafbaar is gesteld. En dat ging (zoals destijds in Berlijn) gepaard met schermutseringen en het gebruik van de wapenstok...

Een woordvoerder van het Arnhemse politiekorps verklaarde: *"Het interesseert de politie heel weinig wát er op muren wordt geschilderd.... Het mag gewoon niet en verder verdiepen we ons er niet in."* Geen erg originele verklaring. Nee, een verklaring die ooit eerder al werd gegeven. Destijds in Berlijn. Wie heeft er toch ooit beweerd, dat de politie er is om de democratische rechtsstaat te verdedigen? En wie hebben daar ooit geloof aan gehecht?

=====

## D i s k u s s i e

### A N D R O P O V ,   E E N   V E R N I E U W E R ?

Sinds het aantreden van partijleider Joeri Andropov zijn de spekulaties over de verregaande hervormingen die hij in de Sovjet-Unie zou willen invoeren niet van de lucht. Lange beschouwingen heeft de westerse pers gewijd aan Andropovs veronderstelde 'hervormingskoers'. Deze zou blijken uit zijn stilzwijgende instemming met het toelaten van een zekere mate van markteconomie in Hongarije en uit de campagnes die onder zijn bewind in gang zijn gezet tegen corruptie en voor opvoering van de arbeidsproductiviteit. Andropov wordt kortom in het Westen beschouwd als een 'moderniseerder' en als iemand die het Westen kent (al was het maar door zijn werk bij de KGB) en dat tot op zekere hoogte wil navolgen. Maar is dit beeld juist? Igor Cornelissen heeft in Vrij Nederland daarover zijn twijfels uitgesproken. Hij heeft er op gewezen, dat alle inlichtingen omtrent de 'verlichte' instelling van Andropov uiteindelijk voortkomen uit maar één bron, de KGB zelf. Het zou hier dus evengoed kunnen gaan om een bewust gestuurde beeldvorming !).

Wij vinden echter dat vragen naar Andropovs politieke voorkeuren de kern van de zaak niet raakt. Niet alleen gaat het ons te ver te veronderstellen dat de KGB de informatie over zijn voormalige chef tot in alle bijzonderheden kan sturen (zelfs het overlopen van agenten zou dan in alle gevallen 'gepland' moeten zijn), maar ook betwijfelen wij, dat Andropovs opvattingen bepalend zijn voor de richting die het Sovjet-bewind de komende jaren zal inslaan. Het is eerder andersom: het hangt af van de mate waarin het regime greep kan krijgen op de groeiende tegenstellingen in de Sovjet-Unie, of Andropov (gesteld dat hij nog enige jaren partijleider blijft) zal worden gerekend tot de liberale hervormers of juist tot de wegbereiders van een nieuw stalinisme.

Voor de duidelijkheid moeten we eerst vaststellen wat we verstaan onder de termen 'liberalisering' en 'nieuw stalinisme'. Gangbaar in de westerse pers is die interpretatie, die beide begrippen afmeet aan de politieke druk die het regime van de Sovjet-Unie aan zijn burgers oplegt: 'liberalisering' houdt in dat de arrestaties en intimidaties van andersdenken-

den in aantal afnemen, dat de censuur verslapt en binnen zekere grenzen politieke en kulturele diskussies mogelijk worden. 'Nieuw stalinisme' is dan hiervan het tegendeel. Zó sterk is de vereenzelviging van 'liberalisering' met het politieke klimaat, dat aan de 'frisse wind' van de nieuwe partijleider meteen wordt getwijfeld zodra politieke processen en afgedwongen 'zelfkritiek' door dissidenten zich weer voordoen 2). Hoewel wij over de steun aan vervolgte dissidenten niet geringschattend willen doen, menen wij toch dat een dergelijke invulling van 't begrip 'liberalisering' beperkt en onjuist is. Zij is beperkt, omdat politieke en kulturele vrijheden bij uitstek het belang zijn van een relatief kweine groep, de intelligentsia. En in de geschiedenis van de Sovjet-Unie is meermalen gebleken, het laatst in de tijd van Chroesjtsjov, dat verruiming van de politieke en kulturele vrijheden van de intelligentsia heel goed samen kan gaan met gewelddadige onderdrukking van de arbeidersstrijd 3). Hieruit volgt ook, dat de eenzijdige nadruk op het punt van de burgerlijke vrijheden onjuist is, omdat hij veronderstelt dat 'liberalisering', als zij wordt doorgevoerd, op alle fronten zal worden doorgevoerd. Dit is niet het geval.

Op het ogenblik ziet het er in de Sovjet-Unie naar uit, dat de voor het funktionieren van de ekonomie noodzakelijke versoepeling van het planningssysteem gepaard zal gaan niet met minder, maar met meer onderdrukking op het politieke vlak. Dit maakt het nodig om de termen 'liberalisering' en 'neostalinisme' in de eerste plaats in verband te brengen met de chronische krisis van het ekonomische bestel in de Sovjet-Unie; onder de eerste term verstaan wij het vergroten van de speelruimte van de managers van de afzonderlijke ondernemingen, onder de tweede het intensiveren van het huidige systeem: politieke druk op de bedrijven om aan de van bovenaf gestelde produktienormen te voldoen. Geen van beide termen heeft hier enige relatie met de intellektuele vrijheid die een deel van de intelligentsia voor zichzelf opeist. Meer vrijheid voor het 'ekonomische motief' van de managers staat immers gelijk aan een rationelere ekonomie, die echter tevens zal leiden tot hevige konflikten met de arbeiders en daarom aan staat en managers de noodzaak van politieke onderdrukking oplegt. En het is duidelijk dat ook de nu nog overheersende 'politieke' normen waaraan de ondernemingen moeten voldoen voor zelfstandig ingrijpen van de managers of de arbeiders in de produktie of in het loonfonds geen ruimte laten. Of de krachtsverhoudingen in de driehoek van staat, managers en arbeiders nu tot een zekere mate van marktekonomie zullen leiden of juist tot een straf gereglementeerde politie-ekonomie als in de jaren '40, vast staat in ieder geval dat een geleide ekonomie naar westers model, al dan niet met zelfstandige vakbepneden, in de Sovjet-Unie voorlopig ondenkbaar blijft.

Om te kunnen beoordelen in welke richting zich de hervormingsplannen van het Andropov-bewind waarschijnlijk zullen ontwikkelen, moeten we ons om te beginnen een beeld vormen van de wijze waarop in het recente verleden de krachten van het staatsapparaat, het management en de arbeiders op elkaar hebben ingewerkt. (Eigenlijk is er op het ogenblik formeel slechts sprake van twee partijen, omdat het management slechts via de staat de door hem gewenste hervormingen kan doorzetten. Maar omdat een eventuele overwinning door de managers funktie en samenstelling van de staat belangrijk zou veranderen, spreken we hier van drie partijen). Historisch gezien speelt sinds de Russische revolutie de staat de rol die de bourgeoisie van vóór 1917 niet bij machte was te vervullen: met het geweld van de staat werden het kapitaal en de arbeidskrachten gekoncentreerd voor de 'oor-

spronkelijke socialistische accumulatie', die vooral met de onteigening van de boeren, de eerste vijfjarenplannen en de dwangarbeiderskampen haar beslag kreeg. In de loop van dit proces groeide binnen het staatsapparaat een korps van ambtenaren dat de staatsondernemingen beheerde met de methoden van de politieke stormloop; de produktienormen van de afzonderlijke bedrijven werden van hogerhand vastgesteld aan de hand van wat de top van de talrijke economische ministeries politiek wenselijk vond. Dit leidde tot produktie voor de cijfers in plaats van produktie voor het economisch nut. Als de politieke top plotseling met nieuwe eisen kwam, werden op bureaukratische wijze de voorwaarden geschapen om deze nieuwe normen te kunnen halen: een nieuw contingent arbeidskrachten werd toegewezen, ongeacht bekwaamheid; nieuwe machines werden geleverd ongeacht of er geschoold personeel voor was; de loonnormen werden opgeschroefd zodat in de industrie onbruikbare onderdelen uit de draaibank kwamen en in de landbouw de voren voor het zaaigoed zo ondiep waren dat het zaaigoed niet kiemde, dit alles om aan het loon te komen; produktienormen werden verhoogd zonder dat er garanties waren voor een evenredige vermeerdering van de benodigde grondstoffen; veel storingen die van dit alles het gevolg waren werden gekamoufléerd met vervalste produktiestatistieken.

Een enorme verspilling was van dit systeem het gevolg, of, anders gezegd, ondanks haar Spoetnik en ondanks haar krijgsmacht had de Sovjet-Unie na dertig jaren van kapitaalsakkumulatie voor talrijke industriële en agrarische produkten de maatschappelijk gemiddelde arbeidstijd van een gevorderd ontwikkelingsland. Sinds met de destalinisering de politieke onderdrukking afnam, kwam naast dit 'produceren voor de cijfers' een tweede, even kolossaal probleem voor de dag. 't Wegvallen van rechtstreekse dwangmaatregelen zoals het arbeidsboekje of het verbod op het nemen van ontslag bracht aan het licht dat de economische dwang de Russische arbeiders wel ertoe kon brengen zich in de fabrieken op te houden, maar niet om daar ook echt te werken. Zij dienden bij een onderneming op de loonlijst te staan, omdat zij anders wegens 'parasitisme' konden worden vervolgd; maar noch het loon zelf, noch wat zij ervoor konden kopen vormden voor de arbeiders een reden meer te doen dan alleen de schijn van werken ophouden.

Van de jaren '50 tot op de huidige dag zijn deze twee centrale givenheden van de sovjet-ekonomie, de centralistische planning en de massieve weerstand van de arbeidersklasse, de spil waaromheen op het politieke vlak hervormingspogingen en politieke reactie elkaar afwisselen. Van 1956 tot het begin van de jaren '60 probeerde Chroesjtsjov de situatie van de arbeiders, en daarmee de produktiviteit van de arbeiders, te verbeteren. De arbeidswetgeving van 1940-'41 werd afgeschaft, de lonen verhoogd, de produktie van levensmiddelen en gebruiksgeoderen gestimuleerd en de rechtspositie van de arbeiders werd versterkt tegenover die van 't management 4). Deze politiek mislukte echter omdat ze was gevormd naar het stalinistische model van de politieke stormloop, maar tegelijk het hiervoor noodzakelijke bestanddeel van de gewelddadige onderdrukking overboord had geworpen. Chroesjtsjov poogde het evenwicht tussen management, staatsapparaat en arbeiders in stand te houden door een beroep te doen op het ideologische enthousiasme dat eens de bolsjewistische partij had gekenmerkt: hij maakte per dekreet een einde aan de 'diktatuur van het proletariaat' en beloofde dat de Sovjet-Unie over twintig jaar het tijdperk van het kommunisme zou binnentreden. Deze herhaling van de geschiedenis bleek inderdaad een farce. Noch de arbeiders, noch de managers, noch de apparatssjiki

werden door dit ideologisch appèl beroerd. De eersten konden zich vrijer bewegen en gingen er materieel op vooruit. Maar niet genoeg, want de managers trachtten de nieuw gewonnen speelruimte van de arbeiders naar zichzelf toe te trekken in een poging bij de arbeiders te halen wat zij van de planningsinstanties niet kregen. Dit leidde tot stakingen onder de arbeiders in de vroege jaren '60 en tot een steeds sterkere roep om economische hervormingen onder de managers (vooral professor Liberman werd bekend door de 'liberalisering' die hij voorstelde). En de politiek gemotiveerde reorganisaties die Chroesjtsjov doorvoerde in het staatsapparaat zelf hadden op hun beurt de wereld van de apparatssjiki en de lokale partijbazen, die in hun distrikt heersten als een kwasi-feodale vorst, dermate geschokt, dat hij ook deze bondgenoot verloor. Een zeldzame coalitie van behoudende bureaukraten en hervormingsgezinde managers bracht tenslotte in 1964 Chroesjtsjov ten val.

Het Nieuwe Economische Systeem dat in september 1965 door Aleksej Kosygin, zelf afkomstig uit de textielindustrie en opgeklommen via de economische ministeries, werd aangekondigd, was minder een volledige overwinning voor de managers dan wel wordt verondersteld. Hoewel de produktie-indicatoren sterk in aantal werden verminderd en de managers dus meer speelruimte hadden, bleven zij ondergeschikt aan de centrale planningsinstanties. De nieuwe produktienormen regelden niet langer elk onderdeel van de bedrijfsvoering, maar vanzelfsprekend betekende het feit op zich, dat de resultaten van de onderneming al tevoren vaststonden, een beknotting van de mogelijkheden van de managers. Daar kwam bij dat het staatsapparaat, beducht als het was voor verscherping van de arbeidsonrust, een politiek voerde die erop was gericht het ontstaan van al te grote tegenstellingen op sociaal-economisch gebied te voorkomen. En in zijn 'bescherming' van de arbeidersbelangen zou het apparaat bovendien een wapen hebben dat het, indien nodig, tegen al te grote aanmatiging van managerszijde kon inzetten.

De arbeiders van hun kant profiteerden intussen van dit machtsverwicht en vooral van het voordeel dat de toenemende schaarste aan arbeidskrachten hun in de schoot wierp. Door oorzaken als de numerieke aanwas van arbeidsplaatsen en het einde van de naoorlogse geboortengolf was omstreeks 1965 een groeiend tekort aan arbeidskrachten ontstaan. Tot dan toe hadden de sovjet-autoriteiten dit probleem weten te ondervangen door de arbeiders die in groten getale het grauwe platteland bestaan ontvluchtten te sluizen naar de industrie. Maar omdat een belangrijk element van de politiek van het driemanschap Brezjnev, Kosygin en Podgornyj bestond in de verhoging van het voorzieningenpeil van de bevolking (de enige manier om zonder vergroting van het loonfonds en zonder risico van inflatie het reële loon te verhogen), diende aan de ontvolking van het platteland een halt te worden toegeroepen. Massale investeringen moesten de agrarische produktie op peil brengen en de 'agrarische' arbeiders' ertoe bewegen in hun dorp te blijven. Voor de industrie betekende deze stand van zaken dat het tekort aan arbeidskrachten alleen maar nijpender werd. En dat wilde voor de arbeiders zeggen dat zij bij een gegarandeerd loon (het loonfonds van de onderneming werd immers van bovenaf vastgesteld en stond in feite los van de door iedere individuele arbeider verrichte prestatie) alleen maar hoefden te zorgen niet al te zeer onder het gemiddelde werktempo te raken, wat doorgaans niet al te lastig was. Het ontslaan van arbeiders was moeilijk (het recht op arbeid ligt vast in de grondwet en is daar tot nu toe door de autoriteiten gehandhaafd) en ook bij ontslag konden de arbeiders gemakkelijk

nieuw werk vinden. Een groot verloop, veelvuldige afwezigheid van en dronkenschap op het werk zijn de verschijnselen die ook nu nog de onaantastbare postie van de arbeiders illustreren.

Zolang de strijd tussen 'liberaliseerders' en 'centralisten', die met de aankondiging van het Nieuwe Economische Systeem was ontbrand, niet in het voordeel van één der partijen was beslecht, bleef ook onbeslist in welke richting het probleem van de arbeiders, dat beide even scherp stak, moest worden opgelost. Duidelijk is immers dat het management, dat voorstander is van een economisch gebruik en dus ook een economisch ontslag van arbeidskrachten, in zijn strijd met de planningsinstanties genoopt is een ander beleid te voeren: zolang het kenmerk van de situatie is, dat de staat de ondernemingen met onverhoedse verhogingen van de produktienormen kan overvallen, zal het management zich voor dat risico willen indekken door zoveel mogelijk arbeiders met premies, voorzieningen en fiktief werk aan zich te binden. Dit is de enige manier om klaar te zijn voor produktiepieken en daarmee het verlies van belangrijke premies en toewijzingen, de straf op het niet-halen van de norm, te ontgaan. Dergelijke werkwijzen verhogen de arbeidsproduktiviteit natuurlijk niet. Maar ook het staatsapparaat is zich ervan bewust dat politieke campagnes ter verhoging van de produktie, in de vorm van 'socialistische wedijver', 'tegenplannen vanaf de werkvloer' en 'de arbeiders groeten het Partijkongres met verhoogde produktie', geen structurele oplossing bieden voor hetzelfde probleem. Het is een oplossing die de lokale partijbazen bevestigt in hun macht, zolang zij papieren successen kunnen rapporteren aan hun meerderen. Het is echter ook een oplossing die het systeem in zijn geheel bij het Westen ten achter doet raken.

Het overwicht van het staatsapparaat op de managers, die geen ruimte kregen om zich te doen gelden, riep in het begin van de jaren '70 een machtscentrum op het toneel dat bij dit staatsapparaat hoorde, maar in het belang van de modernisering de managers een zekere bescherming bood. Terwijl in de loop van de jaren '70 de managers als zelfstandig optredende groep naar de achtergrond werden gedrongen, was het nu de partijleiding onder Brezjnev die als bemiddelaar hun belangen verdedigde tegen de krachten in haar eigen achterban die afbreuk deden aan de belangen van een efficiënte economie. Deze middenpositie van de leidende groep in de staat betekende, dat moest worden gemoderniseerd zonder gevestigde posities aan te tasten. De grootste irrationaliteiten moesten uit het systeem worden verwijderd zonder dat de bron ervan, het vaststellen van de produktie door een instantie die zowel tegenover de arbeiders als tegenover de bedrijfsleiding staat, kon worden aangepakt. Want - en dat is de andere kant van de medaille - al heeft de partijleiding met de managers gemeen, dat zij tegen bureaukratische belangen in de economie wil moderniseren, zij deinst er toch ook voor terug de bevoegdheden van de economische opzieners van de partij zo te kortwieken, dat de managers een zelfstandige rol kunnen gaan spelen. Naast steun aan modernisering en verzet tegen het overheersen van engere partijbelangen heeft voor de partijleiding onder Brezjnev ook altijd de strategische vrees een rol gespeeld, dat een prijsgeven van ook maar een deel van de machtsmonopolie van de partij zelfstandige ontwikkelingen kan inluiden die haar positie zullen ondergraven. Hierin ligt ook de oorzaak van de verlamming die het Brezjnev-regime in zijn laatste jaren heeft gekenmerkt.

In een laatste oprisping van hervormingswil voordat het Brezjnev-re-

gime definitief in coma zou raken, werd in 1979 een 'mini-hervorming' afgekondigd, die tot doel zou moeten hebben om de hele sovjet-ekonomie te doen overschakelen van 'bruto-groei' naar 'netto-groei'. Bij het beoordelen van de economische resultaten zou voortaan niet alleen naar bruto-productiecijfers moeten worden gekeken (de output van een pannenfabriek gemeten naar bijvoorbeeld gewicht, zodat steeds minder pannen elk steeds zwaarder worden), maar naar de 'factoren van intensieve groei': technisch productieniveau, kwaliteit van de afgewerkte produkten, produktiviteit van de arbeid. Dit moest onder meer worden bereikt door de produktie-indikatoren voortaan te baseren op de toegevoegde waarde en door premies te verstrekken aan ondernemingen met relatief hoge en hoogwaardige output. Zelfs werd de positie van het management van de afzonderlijke ondernemingen in die zin herzien, dat het gebruikelijke 'tariefsnijden' door Gosplan, het centrale planbureau, werd gematigd. Ondernemingen, die in het voorgaande jaar om de een of andere reden hadden geproduceerd boven de gestelde norm, hadden niet langer verhoging van de norm te vrezen als straf voor hun goede resultaten; in plaats daarvan konden zij nu meer eigen reserves gaan opbouwen. Kenmerkend voor ook dit hervormingsdekreet was, dat gepoogd werd de speelruimte van de managers te vergroten zonder dat de macht van de planningsinstanties op hoofdpunten werd aangetast 5).

Er is veel voor te zeggen om de 'mini-hervorming' van '79 te beschouwen als een poging om de veranderingen van 1965 alsnog gerealiseerd te krijgen. Het verschil met 1965 is echter tweeledig. Anders dan toen sturen de managers niet meer aan op een algehele liberalisering van de ekonomie en op een vervanging van het administratieve beheer ervan door een bestuur dat meer op ekonomische rationaliteit is gericht. Het ziet er nu naar uit, dat de managers zich bij het overwicht van het staatsapparaat hebben neergelegd en proberen om binnen het gegeven kader de ekonomische eenheden te rationaliseren door onder meer schaalvergroting in 'firma's' en 'kombinaties'. Dergelijke grotere eenheden staan sterker tegenover de verschillende ekonomische ministeries en kunnen soms ook het ene ministerie uitspelen tegen het andere. Het tweede verschil met de hervorming van 1965 betreft de politiek tegenover de arbeiders. Het Nieuwe Ekonomische Systeem van Kosygin ging er indertijd van uit, dat de arbeiders door materiële prikkels ertoe moesten worden gebracht harder te werken, betere kwaliteit te leveren en zuiniger om te springen met het materiaal. Deze opvatting leidde tot voorstellen om een soort winstdeling in te voeren en in sommige gevallen zelfs tot experimenten met 'produktie-demokratie'. De ervaringen hiermee opgedaan zouden in belangrijke mate bepalen in welke richting het staatsapparaat en de managers sinds het einde van de jaren '70 de oplossing voor het 'arbeidersprobleem' zouden zoeken.

Het hoorde bij de voorzichtige tendens tot liberalisering in de jaren '60, dat het sovjet-management, dat zelf onder het vaandel van 'liberalisering' in strijd was verwickeld met de staatsbureaucratie, ook voor het probleem van de arbeidsproduktiviteit oplossingen zocht die op meer vrijheid waren gebaseerd. Dit méér aan vrijheid gold meestal de handelingsruimte van de bedrijfsleiding ten opzichte van de arbeiders, maar soms ook de positie van de arbeiders zelf. Eén experiment ging het verst: dat op het Aktsji-landbouwbedrijf in Kazachstan. Hier was van 1968 tot 1970 de produktie zo georganiseerd, dat kleine werkeenheden betaald kregen naar de 'uiteindelijke output' van het team, dus zonder formele indicatoren met betrekking tot het ingezaaide areaal en dergelijke. Belangrijker was ech-

ter, dat ook de overal elders heersende eenhoofdige leiding ontbrak, zodat de teams konden werken naar eigen inzicht en zich zonder oekazen van boven konden aanpassen aan de specifieke omstandigheden van hun eigen bedrijf.

De lessen die de sovjet-autoriteiten uit dit experiment trokken waren symptomatisch voor de verdere ontwikkeling. Van verdere proefnemingen was geen sprake meer en het was te zien hoe halverwege de jaren '70 de geluiden voor liberalisering verstomden en hoe de managers bij gebrek aan alternatief zich schikten in hun rol van gehandicapte moderniseerders. Het was ook het moderne en doelmatige in het Aktsji-experiment, dat in het bijzonder werd geprezen in de sovjet-pers. De resultaten van deze sovchoz, gemeten naar produktiviteit en kosten per arbeider, lagen zichtbaar hoger dan die van andere sovchozen in dezelfde streek. Daarmee leek in principe een oplossing gevonden te zijn voor het tekort aan arbeidskrachten in de landbouw. Door even doelmatig te werken als 't Aktsji-bedrijf, dat werkte zonder normstellers, controleerders en noteerders en daarom met 70 man toekwam in plaats van met 500, zou het platteland opnieuw een reservoir van arbeidskrachten kunnen worden. Maar: het beviel de autoriteiten niet dat dit alles was bereikt met terzijdestelling van de eenhoofdige leiding. En daarmee was het hele Aktsji-experiment veroordeeld. Het beginsel van het kollektieve beheer werd tot overblijfsel van vóór de Revolutie verklaard; na een campagne van verdachtmakingen werd ook de initiatiefnemer van het experiment gearresteerd, die in '74 in de gevangenis stierf 6).

Minder gevaarlijk voor de autoriteiten was een ander experiment, dat trachtte de produktiviteit in de industrie te verhogen door een rationele aanwending van de beschikbare arbeidskracht, dat wil zeggen door bij wijze van proef het in de wet gegarandeerde recht op arbeid buiten werking te stellen. Niet minder dan het breken met het beginsel van de eenhoofdige leiding betekende dit experiment, naar de chemische fabriek waar het werd doorgevoerd het Sjtsjokino-experiment genoemd, een inbreuk op de zekerheden die de arbeiders ontleenden aan hun onmisbaarheid. In zekere zin borduurde het Sjtsjokino-experiment voort op het idee van winstdeling door de arbeiders bij hogere produktie; het uitgangspunt was namelijk, dat het totale loonfonds op gelijk niveau moest blijven bij gelijktijdige vermindering van het personeel. De bespaarde lonen zouden dan ten goede kunnen komen aan de overige arbeiders, die daarmee de hun opgelegde produktiviteitsverhoging (gerealiseerd door rationeler werkwijze, hoger tempo en moderne technische uitrusting) met meer loon vergoed kregen. Overigens werden hier onder 'arbeiders' ook managers en staf verstaan, die de helft van het bespaarde bedrag kregen toegewezen.

De resultaten van het Sjtsjokino-experiment waren indrukwekkend. Van 1967 tot 1974 groeide het produktie-volume met 250%, daalde het aantal arbeiders met 1500, steeg de arbeidsproduktiviteit met 310%, namen de lonen gemiddeld met 44% toe en werd ook de rentabiliteit aanmerkelijk verhoogd. Ook na tien jaar lagen deze cijfers nog zeer gunstig, en het is daarom geen wonder dat de autoriteiten propaganda maakten voor de uitbreiding van het experiment over veel meer ondernemingen. Immers, een belangrijke oorzaak van de gestegen arbeidsproduktiviteit bleek te liggen in het afnemen van absentisme (progoel) en van niksnutten op 't werk. Het was de autoriteiten duidelijk, dat niet alleen het hogere loon en de betere voorzieningen voor deze verandering verantwoordelijk waren: wel degelijk speelde in de verhoging van het werktempo de vrees van de arbeiders voor ontslag een rol 7). Hoewel het er dus naar uitzag dat met dit experiment managers

en staatsapparaat eindelijk het antwoord hadden gevonden op de problemen die hun door de arbeiders werden gesteld, bleek toch dat het Sjtsjokino-experiment gedoemd was als een relatief geïsoleerd verschijnsel voort te bestaan temidden van de door verloop, verspilling en geringe arbeidsdiscipline geteisterde sovjet-ekonomie. In plaats van het gegeven ekonomische bestel te revolutioneren, verzandde het experiment zodra het niet langer de voorrechten van het experiment genoot: toen het sjtsjokino-bedrijf na bepaalde tijd afhankelijk werd van de toewijzing van voorraden door Gos-snab, het planningsorgaan voor grondstoffen, werd het evenals de andere ondernemingen meegetrokken in de onzekerheden van de bureaukratische planning. De hoge output was niet langer gegarandeerd, zodat 't bedrijfsresultaat verminderde en daarmee ook de premies voor de arbeiders en hun werkt tempo. Na tien jaar konden de plan-indikatoren niet meer worden gehaald en werd Sjtsjokino gerekend tot een van de achterblijvende ondernemingen in het gebied rond de stad Toela.

Nadere analyse wijst uit dat 't Sjtsjokino-experiment alleen had kunnen slagen, ondanks zijn klaarblijkelijke bijdrage aan de rationalisering van de sovjet-ekonomie, wanneer de ekonomische principes van het management in de plaats waren gekomen van de beginselen van de politiek gestuurde ekonomie. De bevoorrading met grondstoffen had moeten plaatsvinden op basis van marktwaarde of van ekonomisch gebruik in plaats van politieke bevoorrechtiging; om van de angst voor ontslag een werkelijke kracht te maken in de strijd voor verhoging van de arbeidsdiscipline zou voorts de mogelijkheid om arbeiders te ontslaan moeten worden uitgebreid tot veel meer ondernemingen. Zolang dat niet gebeurt vormt immers de ondoelmatigheid van de overige bedrijven een moeilijk te verzadigen reservoir voor de overtoollige arbeidskrachten van 't rationeel werkende bedrijf. Maar ook het risico van een dergelijke verstrekkende aanpak is duidelijk: rationele arbeids-procédé's voor de meerderheid van de sovjet-ondernemingen zouden ook een massale werkloosheid teweeg brengen, een werkloosheid die wegens het ontbreken van sociale verzekering niet kan worden opgevangen en die bovendien zou leiden tot politieke onrust onder de arbeiders die moeilijk in zijn effecten kan worden onderschat. De keuze was voor het regiem duidelijk, en zo bleef het aantal bedrijven dat werkte volgens het principe van Sjtsjokino beperkt tot zo'n 1000.

In het aangezicht van deze stand van zaken zijn steeds vaker geluiden te horen, dat niet betere werkomstandigheden en beter loon moeten leiden tot betere arbeidsdiscipline, maar dat betere arbeidsdiscipline een eind zou moeten maken aan verloop, dronkenschap en lijntrekkerij op het werk. Deze geluiden wijzen erop dat de aloude politie-benadering weer de kop op steekt. Aangemoedigd door een dekreet van januari 1980, dat dreigde met strafmaatregelen tegen arbeiders die van baan naar baan trokken en een lange staat van dienst met extra vakantie en pensioen beloonde, lieten talrijke funktionarissen als hun mening horen dat de zachte aanpak niet had gewerkt en dat de politiemaatregelen tegen de 'parasieten' ook maar van toepassing moesten worden verklaard op de 'loslopende arbeiders'. Zelfs was er een fabrieksdirekteur uit Vladivostok die voorstelde om 't ontslagverbod van de jaren 1940-1956 weer in te stellen 8). Maar doorgaans gaan de voorstellen tot verbetering van de arbeidsdiscipline niet zo ver; de hardere aanpak blijft voorlopig vooral aanwezig als de mogelijkheid die haar kansen zal krijgen wanneer de huidige benadering van het probleem, een combinatie van politieke campagnes onder de arbeiders en het verbinden

van materiële voordelen aan harder werken, niet in staat blijkt de arbeiders tot grotere inspanningen aan te zetten.

Voorlopig ziet het er naar uit dat Andropov, ondanks het roepen om een hardere aanpak in zijn persoonlijke achterban, voort zal gaan de erfenis te beheren die het Brezjnev-regime naliet inzake de arbeidspolitiek: getracht zal worden de inzet van de arbeiders te verhogen via betere arbeidsomstandigheden en betere voorzieningen rondom de fabriek. Hieraan is echter een duidelijke grens gesteld, omdat een werkelijke verhoging van lonen en sociale uitgaven een vrijmaken van de arbeidskracht vereist, en daarvoor schrikt het regime terug. In plaats daarvan probeert het de werking van een vrije arbeidsmarkt te vervangen door politieke druk. Individuele arbeid wordt vervangen door arbeid in brigades, opdat door de controle van 'het kollektief' de arbeider geen kans meer krijgt het voordeligste werk voor zichzelf uit te zoeken en de rest te verwaarlozen. Dit lijkt ook de voornaamste strekking van de nieuwe arbeidswet, die onlangs is aanvaard door de Opperste Sovjet. De beloofde 'inspraak' van de arbeiders zal vermoedelijk via deze brigades gaan, de strakkere discipline zal daarnaast ook op andere wijze worden afgedwongen.

- 
- 1) *Vrij Nederland* van november 1982.
  - 2) Laura Starink, 'Showproces in Leningrad wekt twijfels aan koers Andropov', in *NRC-Handelsblad* van 19 mei 1983.
  - 3) Vadim Belotserkovski, 'Workers' struggles in the USSR in the Early Sixties', in *Critique* (Glasgow) No. 10, 1979.
  - 4) Mary McAuley, *Labour Disputes in Soviet Russia 1957-1965*. Oxford 1969, blz. 66-73.
  - 5) David Dyker, 'Half-hearted Reform: The New Planning Decree', in *Soviet Analyst* No. 20, 11 oktober 1979.
  - 6) Murray Yanowitch, 'Pressures for more "participatory" Forms of Economic Organization in the Soviet Union', in *Economic Analysis and Workers' Management* (Belgrado), No. 3-4, 1978; Marius Broekmeyer, 'Migratie en arbeid in de Sovjet-Unie', in *Intermediair* van 31 maart 1978.
  - 7) Bob Arnot, 'Soviet Labour Productivity and the Failure of the Shchekino Experiment', in *Critique* No. 15, 1981.
  - 8) David Dyker, 'Labor Productivity and Labor Discipline in the USSR' in *Radio Liberty Research Bulletin* van 30 september 1980; Elizabeth Teague, 'The Absentee Vote: Worker Discontent and Labor Productivity in the Soviet Union', in *Workers under Communism* (New York) No. 2, herfst 1982.
  - 9) Zie bijvoorbeeld A. Melentjev, 'Arbeidsdiscipline. Politieke gesprekken', in *Pravda* van 6 februari 1981; *De Volkskrant* van 18 juni 1983.

=====

VERANTWOORDING VAN DE VOOR "DAAD EN GEDACHTE"

---

BINNENGEKOMEN GELDELIJKE BIJDRAGEN

---

(Over de eerste 6 maanden van 1983)

G.A. te A. f 25,-; B.B. te E. f 600,-; B.v.B. te M. f 30,-; C.B. te A. f 125,-; C.B. te H. f 25,-; H.v.B. te L. f 15,-; H.A.D. te L. f 30,-; W.v. D. te L. f 8,46; A.v.d.H. te W. f 65,-; A.T.v.d.H. te M. f 100,-; T. de J. te A. f 50,-; G.K. te L. f 35,-; G.J.K. te K. f 75,-; P.K. te A. f 25,-; A.v.d.H. te N. f 100,-; A.v.d.H. te U. f 30,-; G.v.d.H. te L. f 35,-; L.M. te N. f 30,-; W.M. te D. f 50,-; M.N. te H. f 35,-; A.O. te L. f 25,-; G. A. de P. te B. f 100,-; H.A. de R. te A. f 17,50; E.T. te N. f 25,-; N.V. te U. f 35,-; B.v.W. te A. f 25,-; M.J.W. te A. f 40,-; C.M.IJ. te B. f 25,-; A.H.Z. te H. f 75,-; E.C.M.V. te B. f 20,-; J.v.B. te A. f 30,-; A.W. te N. f 25,-; J.H.v.d.V. te L. f 40,-; K.P. te D. f 28,-.

Totaal f 1998,96.

Dat wij met dit resultaat uiterst tevreden zijn spreekt vanzelf. Toch zouden sommige lezers, die nogal laks zijn met betalen, eens een voorbeeld moeten nemen aan hen, die steeds op tijd en... ruim hun bijdrage overmaken. Maar ja, slechte betalers zullen wel altijd blijven bestaan. 't Lijkt wel of dat zo hoort. Daar schijn je mee te moeten leren leven.

=====